

mgr Filip Cyuńczyk
Instytut Historii Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warszawski

Narodowe instytuty pamięci i ich miejsce w prawno-społecznej rzeczywistości państw postkomunistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej

Streszczenie

Przedmiotem niniejszej rozprawy są wyspecjalizowane instytucje powstałe z Europy Środkowej i Wschodniej, które możemy grupowo nazwać narodowymi instytutami pamięci. Wszystkie badane instytucje istniejące w naszej części Starego Kontynentu zostały założone przez poszczególne państwa. Znajdują się one pod ścisłym nadzorem swoich twórców, od których zależy również finansowanie narodowych instytutów i instytucji pamięci. Główne ich zadanie również zostały określone przez ich twórców: państwową legislaturę.

„Ojcowie założyciele” oczekują od omawianych instytucji bycia reprezentantami i aktywnymi uczestnikami procesów obcowania z przeszłością i kształtowania społecznej pamięci zbiorowej w Europie Środkowej i Wschodniej. Ponadto istnienie omawianych narodowych instytutów i instytucji pamięci nie jest typowe dla wszystkich państw postkomunistycznych. Opisywana forma obcowania z przeszłością jest typowa dla bardzo specyficznej grupy państw: krajów bałtyckich i byłych satelitów ZSRR. W konsekwencji jest ona charakterystyczna dla państw, które już na samym początku przejścia demokratycznego zdecydowały się na jak najszybszą integrację z politycznymi strukturami świata zachodniego (EWG/UE i NATO). Zmiana polityczna, nazywana środkowoeuropejskim przejściem demokratycznym, była determinowana koniecznością głębokich reform politycznych, gospodarczych i prawnych. Zgodnie z oczekiwaniami zachodnich partnerów ww. reformy były determinowane przez pryncypia implementowanego systemu społeczno-politycznego: konstytucyjnej liberalnej demokracji. W związku z tym główne pytanie badawcze rozprawy dotyczy kwestii dlaczego to właśnie w pewnej konkretnej, specyficznej, grupie państw postkomunistycznych doszło do postania omawianych instytucji. Niniejsza rozprawa jest komparatystycznym studium instytucjonalnej formy państwowego działania na polu

społecznej pamięci zbiorowej w Estonii, Polsce, Czechach, Rumunii, Bułgarii, na Słowacji, Litwie, Łotwie i Węgrzech.

Linia argumentacyjna została oparta na następujących etapach badań:

- a) rekonstrukcji koncepcji teoretycznych dotyczących zagadnienia społecznej pamięci zbiorowej i wykazania zasadniczych różnic pomiędzy pamięcią indywidualną, a społeczną pamięcią zbiorową;
- b) zidentyfikowaniu związków pomiędzy zjawiskiem społecznej pamięci zbiorowej i możliwościami prawnego oddziaływania na jej kształtowanie;
- c) w konsekwencji, przy użyciu zrekonstruowanych narzędzi teoretycznych, przeprowadzenie badań porównawczych aktów prawnych ustanawiających nowe wspólnoty polityczne po upadku komunizmu (konstytucji) pod kątem ulokowania w nich narracji pamięci, a także aktów ustanawiających konkretne narodowe instytucje i instytuty pamięci, ze szczególnym uwzględnieniem takich zmiennych jak: źródła ich finansowania, mechanizmy nadzoru nad nimi (w tym możliwości politycznego oddziaływania), wewnętrzna struktura i prawnie określone zadania;
- d) w końcu na porównaniu i odniesieniu uzyskanego materiału empirycznego do takich zjawisk jak: procesy narodotwórcze (ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji państwa narodowego), nadzwyczajne środki prawne okresu przejścia demokratycznego (np. sprawiedliwości tranzycyjnej), generalnych założeń implementowanego systemu konstytucyjnej liberalnej demokracji.

Wnioski nasuwające się w konsekwencji przeprowadzonego wywodu wskazują, że istnienie narodowych instytutów i instytucji pamięci jest w głównej mierze determinowane przez fakt przyjęcia modelu konstytucyjnej liberalnej demokracji w trakcie przejścia demokratycznego przez omawiane państwa. Wynikająca z niego reorientacja polityki poszczególnych państw, a zwłaszcza konieczność odejścia od systemu promującego wartości komunitarne, na rzecz rozwiązań strzegących w pierwszej kolejności praw jednostki, wymagała rezygnacji z bezpośredniego państwowego oddziaływania na pewne sfery życia społecznego, w tym na obszar społecznej pamięci zbiorowej. Jednak pomimo tego wszystkie omawiane państwa, z różnych powodów, nie zdecydowały się na całkowite pozostawienie kwestii społecznej pamięci zbiorowej poza swoją kontrolą i kształtowanie jej w ramach swobodnego dyskursu publicznego. Ich intencją był dalszy wpływ na kształtowanie się konkretnych narracji pamięci (zadeklarowanych m.in. w preambułach do demokratycznych konstytucji). Narodowe instytuty i instytucje pamięci są więc agendami państwa działającymi

na omawianym obszarze życia społecznego. Ich forma organizacyjna jest z kolei efektem ubocznym implementacji systemu konstytucyjnej liberalnej demokracji, czyli prawnego systemu w którym, co do zasady, rola państwa powinna być ograniczona do bycia gwarantem i strażnikiem indywidualnych praw podstawowych. Dotyczy to również bezpośredniego wpływu państwa na formowanie się jakichkolwiek form wspólnotowego działania społeczeństwa.